

priprost 13 — preprost
rabiti 20 itd. — potrebovati
račiti 292 — izvoliti
ravno 49, 216, 378 — prav, baš
ravnokar 33, 147 — pravkar
v slučaju, da 3 itd. — v primeru, da;
ako
stranski človek 313 — tujec

težkoča 14, 363 — težava
vsak 144 (samostal.) — vsakdo
vsled pogodbe 4, 7, 106 — po pogodbi
vsled mraza 30 — od mraza
115, 435, 366 — zaradi
zavoljo 8 — zaradi

Se bo nadaljevalo.

Jože Pogačnik

O STILNI PODOBI SLOVENSKEGA SLOVSTVA V OBDOBJU REFORMACIJE*

Problem literarnega izraza je v zavesti slovenskih reformatorjev stalno navzoč. Izjave vodilnih piscev odkrivajo vrsto gledišč o jezikovni praksi in slogovnih sredstvih reformacijskega slovstva na Slovenskem. Tako je Primož Trubar že 1555. leta pisal: »Inu mi nemo v le-timu našimu obračanu oli tolmačevanu lepih, gladkih, visokih, kunštnih, novih oli neznanih besed iskali, temuč te gmajnske krajske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lehku more zastopiti...«¹. Z rastjo problemov, ki jih je množilo oblikovanje slovenskega stavka, se tudi Trubarjeva zavest o načinu pisanja vse bolj pogloblja. Ko je tiskal prvi del novega testameta, je bil že bolj natančen: »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec...« Novo prvino pa navaja v drugem delu iste knjige: »... za tiga volo sem jest te kapitule na kose inu dejle narazen razdeljil inu vsakiga dejla oli kosa, kaj inu od česa on nerveč v nim govori inu vuči, od spreda pred vsakim kapitulom inu na strani s kratkimi besedami povejdal inu z drobnim pismom zapisal«. Strnjeno je problem postavil v *Artikulih* (1562): »... sem parafraziral, razširil in razložil dokazovanje, nekatere nauke in izreke v omenjeni augsburški veroizpovedi z drugimi in številnejšimi besedami, izreki, dokazi in zgledi iz apologije augsburške veroizpovedi in iz veroizpovedi Vaše knežje Milosti in saških teologov. S tem pa nisem nobenemu nauku ali izreku ničesar odvzel niti jih po smislu in pomenu spremenil, kajti moje misli, delo in vnema so pri tem prevajanju usmerjene zlasti v to, da bi... imeli... prav na kratko, jasno, preprosto in razumljivo zbrano pravo podlago in vse ogrodje krščanske vere, da bi jo temeljito mogli razumeti...«²

Navedeni odlomki iz Trubarjevih del dovoljujejo naslednje zaključke: Trubarjeva izrazna tehnika je hoteno preprosta, ker hoče biti splošno razumljiva slovenskemu človeku; uporablja se za prevajanje, tolmačenje, razširjanje ali parafraziranje že obstoječih tekstov; samostojen odnos do slovstvene predloge pa ne zahteva samo ustrezen izrazni način, ampak tudi in predvsem smiselno razporeditev pripovedovane vsebine.³

*Nekoliko skrajšan prevod študije, ki v nemščini izide v zborniku o slovenski reformaciji.

Obdobje slovenske reformacije ni dalo pravega književnega besedila. V obširni slovstveni dejavnosti slovenskih protestantov pa vendar obstaja vrsta zanimivih prvin, ki so za razvoj književnosti nadvse pomembne. Slovstveni spomeniki so izrazito cerkveni, namenjeni so dušnopastirskim potrebam ali nabožno-poučni vzgoji, izhajajo pa iz natančno predvidenih verskonazorskih osnov. Vse to že vnaprej določa njihovo snovno in miselno plat, ki sta objektivno dani v sistemu protestantskega bogoslovja. Ta stran je v našem razpravljanju manj pomembna. Pomembno pa je, da imamo v slehernem znanih besedil slovenskih reformatorjev opraviti s primeri, ki ob prvobitno nepesniški nameri vsebujejo tudi estetske prvine. Sestavljavci so v »božji besedi« postajali ustvarjalci in so v njej zapuščali sledove človeškega duha. Zaradi omenjene nazorske določenosti teh sledov ni iskati v snovnih in nazorskih sestavinah, temveč v prenašanju danega gradiva v jezikovno ubeseditev in v vsebinsko razčlenitev. Zaradi tega se je pri analizi izvirnosti naših protestantskih piscev treba zadržati ob tistih zakonitostih, ki obvladujejo jezik (stil) in zgradbo. To pa tako v pesništvu kot v pripovedništvu.

I

Reformacija je posvetila posebno skrb verzificiranim besedilom. Na Slovenskem jih je nastalo okoli 120, torej je ta zvrst nadvse važna. Tega se je zavedal Trubar, zato je že v prvo svojo knjigo uvrstil šest verzificiranih razlag glavnih verskih resnic. Ta besedila so zaradi temeljnosti in iz spoštljivosti do začetnika slovenske reformacije ponatiskovali v vseh nadaljnjih izdajah pesemskih besedil. Trubar tudi poroča, kaj so s pesmijo hoteli doseči. V osnovi je bil verski cilj »te ludi h pravi veri perpraviti«. Zaradi tega je protestantska pesem tudi bila izrazito katehetična. Vsebina je bila oblikovana po zakonih vezane besede, ker se je mladina in preprosti ljudje v takšni obliki »leže navuče inu zamerkajo«. »Muzika in petje ob pravilnem in pobožnem izvajanju nagibljeta namreč človeško srce k pobožnosti in h krščanskemu notranjemu veselju... Sami vemo, da postanemo mnogo bolj pobožni in zbrani za molitev, za poslušanje božje besede, za pridiganje in sprejem sv. zakramenta, če v cerkvi vneto pojo ob spremljavi instrumentov ali brez njih... Zato reformirane evangeljske cerkve pravilno ravnajo, ko po nauku in naročilu sv. Pavla bero in pojo v svojih cerkvah sv. pismo in psalme v navadnem razumljivem jeziku.«⁴

Ta izjava bi lahko dala misliti, da je šlo slovenskim reformatorjem samo za glasbene značilnosti.⁵ Nikakor! Središče pozornosti ni bilo na napevu. Le-ta je bil celo drugotna stvar, saj so ga prevzemali iz različnih izročil ali enostavno opozorili, da se kako pesemsko besedilo poje po že znanem napevu.⁶ Tak odnos do glasbene strani v pesmi ne preseneča, ker je Trubar hotel, da bi protestantska pesmarica spremljala ljudstvo ne samo v cerkvi, ampak tudi doma in pri delu. Pri tem je naročal svojim bralcem in učencem: »Zastopnu iz serca rezmislite, kaj vsaka beseda, nekar kar ta viža oli štima v sebi derži...«⁷ Beseda pa je v miselnosti naših reformatorjev zrcalo duše, izraz in zakladnica človekovega duha. Zato Trubar tudi opozarja: »Preložite h tim besedom cilu serce...«, in navaja izrek sv. Ciprijana, po katerem Bog ni »poslušavec te štíme, temuč tiga serca...«.⁹

Pesem naj torej oblikuje človekovo dušo, človeka religiozno pogloblja in pripravlja na uspešen sprejem ter utrditev nauka. Pesemsko besedilo ni samostojno, marveč je podrejeno katehetičnim ciljem. Njegova ritmična in zvočna

struktura služi pedagoškim interesom, rabi za lažjo priučljivost verskih resnic. Vendar je to prakticistično in koristnostno gledanje navrglo nekatere osnovne probleme verzifikacije. O njih so reformatorji morali razmišljati in jih tudi reševati. Če so hoteli v pesmi dobiti faktor verske zavesti in vezavno družbeno silo, je bilo treba začeti od osnov, to je od načel verzifikacijske tehnike.

Vzemimo prvo protestantsko objavljeno pesem, izšlo v *Katekizmu* (1550), ki pripoveduje o stvarjenju sveta. Prva kitica se glasi:

Nu pújte, pújte vsi ludjé,
vseléj se veselíte;
za vólo dobrúte bôžje
Bogá véden hvalíte.
Búg je nam sujgá Sinú dál,
čúдне ričí je on ž ním djál,
té mérkajte po rédi.

V teh vrsticah na prvi pogled ni enotne ritmične zakonitosti. Opažamo določene prave (*veselite* — *hvalite, dal* — *djal*) in tako imenovane pisne rime (*ludje* — *božje*). Obe vrsti rim je bolje imenovati kadenca. Razen tega so si intonacije vrstic (2. in 4. ali 5. in 6.) podobne. Med nekaterimi vrsticami je torej nekaka intonacijska vzporednost. Enolična intonacijskega vzporednost in določena stalna kadenca pa sta lastnosti zelo starih slovenskih narodnih pesmi.¹⁰

Razen te lastnosti opažamo v navedeni kitici, da so nekatere vrstice tudi metrično organizirane bolj kot druge. Nekatere teže k jambski urejenosti, druge pa k trohejski. Medtem ko je v prvem primeru pesmi slušno uravnavala intonacija in kadenca, so jo v drugem metrični naglasi, ki so v glavnem tudi besedni. Ta druga težnja obravnavane kitice pa je kakor prva nedosledno izpeljana.

Najbolj zakonito je v vsej kitici realizirana tretja težnja, zložnost: vse vrstice se podreajo težnji po stalnem številu zlogov (menjujejo se osmerci s sedmerci). Zložno načelo je kombinirano in natančno sledi pomenu pesmi. Pesem krepí rima ab ab ccd. Med Osmerci in sedmerci ter med razporeditvijo rim je smiselna zveza. Poudarek tu ni vezan na določeno mesto v vrstici, njegovo mesto ni važno.

Obravnavana kitica odkriva čudno zvezo različnih prvin. Medtem ko intonacijsko vzporednost in težnjo za primernost metričnega naglasa z besednim do neke mere še lahko spravimo pod isto streho, tega ne moremo trditi za zložno načelo, saj izključuje prvo in drugo težnjo.

Nejasne in izključujoče se kombinacije verzifikacijske tehnike so imele razloge v dotedanem razvoju slovenskega stiha.

Najstarejša pristna slovenska pesemska oblika je bila dvodelna dolga vrstica z odmorom na sredini in na koncu in ritmičnim poudarkom v vsaki polovici. Ritem se je ravnal po stavčnem, ne po zlogovnem poudarku.¹¹ V XIII. stoletju se je ta vrstica, deloma pod vplivom staroromanskih in starogermanskih verzifikacijskih obrazcev in latinske himnične cerkvene pesmi, razčlenila v osemzložno vrstico z jambsko ali trohejsko podstavo. Medsebojne kombinacije so dale sedmerek. Rima se je pojavila najprej v osmercu pod vplivom cerkvene (latinske) pesmi; končno kadenciranje pa je izoblikovalo tudi kitico, ki je postala smiselna in ritmična enota v pesemskem besedilu.¹²

Nosilec teh značilnosti je bila slovenska ljudska pesem v posvetni in cerkveni varianti. Za nastanek slovenske protestantske pesmi je zlasti pomembna cerkvena, ki je z nekaj tradicionalnimi besedili prišla tudi v sestav reforma-

cijskega pesništva. Trubar je sam take pesmi označil v sklopu pesništva XVI. stoletja, zato moramo razločevati posebno skupino *vetus (vulgaris) Slavorum cantus* (= stara [ljudska] slovanska pesem). Srednjeveške (katoliške) cerkvene pesmi so bile izrazito molitvene pesmi, zato so bile zveste hraniteljice konzervativnih verzifikacijskih stremeljenj.

V središču reformacijske miselnosti je bil odklon od srednjega veka in katoliškega izročila. Zato se je slovenska reformacija preusmerila od romanskih na germanske (zlasti nemške) vzore. Tako se je slovenska srečala s takratno nemško verzifikacijsko tehniko. To je Trubar lahko spoznaval iz prve roke. Ko je 1548. leta pribežal v Nürnberg, je v njem živel in delal Hans Sachs (1494—1576). Za njegove pesmi je značilno zložno načelo z rimo, ki je mogla biti tudi leoninska. Ta dva ideala pa sta bila tudi v slovstveni zavesti slovenskih protestantov. Ko je Trubar odklanjal Klombner-Juričičevo pesmarico iz 1563. leta, ga je vodila misel, da so mnoge pesmi »slabo rimane«. Kranjski gospodje pa so — pač pod vplivom svojega superintendenta — govorili, da so v stihih zlogi napačno šteti.¹³ — Po zgradbi enake so bile tudi Luthrove pesmi, ki so Trubarju in drugim slovenskim reformatorjem rabile kot glasbene in vsebinske predloge.

Po tem odstopu se odgovor na postavljeno vprašanje ponuja sam od sebe: Trubar in njegovi sodelavci so hoteli slediti zložni verzifikacijski tehniki, kot so jo spoznali pri Nemcih. Ker pa so imeli opravka s slovenskim jezikom, ki zaradi svobodnega in muzikalnega naglasa ne podpira enostranskega razvoja, marveč teži v več smeri, so vnaprej pripravljena načela ostala — načela. Ogrodje zložnega načela so v vsakem primeru posebej razbijale ritmične težnje, ki so izvirale iz naglaševanja našega jezika. Slovenska protestantska pesem je prizorišče, na katerem si »*proprietas linguae*« (= tipična lastnost jezika, Boštjan Krelj) v boju z neprimerno obliko išče svojo pravo ritmično obliko. V tem boju je bil jeziku pomočnik ustroj slovenske ljudske pesmi. Protestantska pesem se je torej zavestno opirala na zložno načelo, a dejansko rastla v naglasnega. Le-to je — zlasti pri Juriju Dalmatinu — kar hitro premagalo neustrezne vzorce in zaživel v polnosti svojega zvoka in gibanja:

O Jézus, jest klíčem h tébi,
Ne pústi cágati mēni,
uslíši ti prošnjó mojó.
podáj mi mílost tvojó.

U—U—U—U—
U—U—U—U—
U—U—U—U—
U—U—U—

Kristusa mi vsi částimo,
lepú vsèlej zahvalímo.
Kákor děleč sónce síje,
da se njéga glás rezkríje.¹⁴

—U—U—U—U—
U—U—U—U—
—U—U—U—
U—U—U—U—

Metrična shema v prvem primeru je zveza amfibraha in jamba, v drugem troheja.

Slovenski verz je potemtakem že v reformaciji dosegel tisti ritmični ustroj, ki ga ima tudi v XIX. stoletju. Postal je zložno-naglasen ter se otresel vsega neprimernega.

V zvezi z ritmično-strukturinimi premenami pa so se dogajale tudi nekatere druge stvari. Zelo pomembno je vprašanje, kako je pesniški subjekt navzoč v pesniški snovi. Kitica iz Trubarjeve razlage dekaloga naj ponazori glavno možnost:

Očeta, mater rad spoštuj,
duhovskih tar deželjskih viših se buj.
Družina bodi tudi na vsim zvejsta,
de Bug bode per tebi stal,
životu odlog dal.

Trubar tu parafrazira četrto božjo zapoved. Njegov delež je viden v zgradbi kitice in v stavčni formulaciji katekizemskega pravila. Gre za tesno zvezo med predlogo in novo verzificirano tvorbo, sestavljavec samo posreduje določeno spoznanje. Zato je besedilo ostalo na ravni svetopisemske pripovednosti. Od te pa so se reformacijski pesniki odmikali, ko so se neposredno obračali na bralca, če so iz biblijske snovi želeli izpeljati kakšen nauk za življenje ali pa kadar jih je kaka verska resnica izzvala v polemiko s katoličani. Za ponazoritev dva primera, od katerih je prvi iz že omenjene Trubarjeve razlage dekaloga:

Tu so deset zapuvidi
v katerih vsaki človek dobru vidi
kaku se ima Bogu prov služiti.
Iz tih tudi suj greh spozna,
pravo grevo ima.

Drugi primer je del razlage očenaša:

V vražjo oblast ne daj nam past,
verne tuje obari je
pred malikovo falš službo.
Ne daj Turkom, nevernikom,
vsem zluđjem, hudim ludem,
de bi nih vola šla naprej.

Hud je čas, hudi so ti ludje,
zludi srditu kraluje,
antikristov vse plnu je.
Silo trpi pravica,
ne vela risnica,
človek kar dej, dobru mu nej.

V takšnih in podobnih vrinkih je Trubar sicer v glavnem samo posrednik med Bogom in ljudmi, govori kot odposlanec božjega kraljestva ali kot predstavnik verske občine; v to pa je vse bolj lahko vdiral tudi aktualnost, kateri se je pesnik moral odzvati osebno. To se je zgodilo že v verzih iz zadnjega navedka, še bolj pa je taka individualizacija stilskega postopka opazna v vrsticah:

Mi smo cvejt, prah, senca
gnila črvja jesča.

Srednjeveški prošnji spev (*Media vita in morte sumus...* to je Sredi življenja smo v smrti) je v navedenih Trubarjevih verzih dobil slovenski adekvat. Bogoslovna misel o grešnosti človekove narave in o opravičenju je zaživela v pesniški govorici metaforike, ki je posledica ustvarjalnega napora.¹⁵

K individualizaciji pesniških besedil se je izrazilo nagibal Jurij Dalmatin. Ta proces je v njem podpiralo prepesnjevanje psalmov, ki so s svojim pesniškim ustrojem vzbujali in oblikovali diferenciran estetski čut. Zato ni čudno, da se v njegovi pesniški dejavnosti katehitična pesem spremeni v osebno religiozno izpoved, ki nekatera onstranska razmerja barva subjektivno:

O močni, modri Gospud Bug,
na te mi vsi kličemo:
pomagaj nam iz vseh nadlug,
nate se zanesemo.
Ti vseh sovražnikov svet znaš,
nih srca ti v rokah imaš,
bodi ti sam naš troštar.

Navedena kitica je osma iz pesmi *Kadar bi Bug per nas ne bil*... Zanja je še vedno značilna množina, ki pa ne more zakriti osebne narave v izrekanju prošnje. Ta subjektivni podton je razbil pesem kot izraz skupnosti in dal prve vrstice, ki so govornice kot individualna izpoved v prvi osebi ednine:

Gospud Bug je moj zvest pastir,
on vselej zame čuje,
inu mojmu lebnu da mir,
de več ne potrebuje.

V zdravim travniki me pase,
ker nebeška trava rase,
njega svete besede.¹⁶

Na takšni stopnji individualizacije se je ustavila slovenska lirika pesem v času reformacije. Vzporedno so se razvijali epski verzi, ki jih najdemo predvsem v pasijonu. Naravno je, da so pri tem v ospredju zunanji dogodki in da prihajajo manj do izraza dogmatične resnice.¹⁷ Na dnu teh stvaritev je krščansko metafizično pojmovan boj med življenjem in smrtjo. Le-ta pa je postal plastičen s tem, da so reformacijski pesniki v svoj stil prevzeli nekatere pripovedne prvine. Celo več: zgodba je stopila v središče pozornosti in postala strukturni nosilec celotnega dogajanja v pasijonu.¹⁸ V tej značilnosti se je protestantsko pesništvo ujelo z razvojem reformacijske pripovedne proze.

Se bo nadaljevalo.

Opombe

¹ Vsi citati so prevzeti iz M. Rupla *Slovenskih protestantskih piscev*, 1934. Ta citat je iz predgovora v *Ta evangeli svetiga Matevža*, n. m. str. 13. — ² M. Rupel, n. m. str. 26, 45 in 68—9. — ³ Primerov za vse to je v Trubarju še več, pa tudi pri drugih protestantskih piscih. Krelj je na primer že govoril o ortografiji, kakršno »našiga jezika idioma inu nature potrebuje«. Izoblikoval si je tudi izraz »proprietas linguae«, kar je vsekakor rezultat velike jezikovno-izrazne zavesti. Dalmatin je v predgovoru biblije zapisal, da bo rabila za »razmah jezika in za pospešitev čistega nauka«. Bohorič je v uvodu k slovnici posvetil cel odstavek besedi. Pomembno je, da je postavil nalogo in radost človeškega duha »s primerno besedo in v prikladnem govornem slogu prikazovati oziroma prikazano... na svoje oči gledati«. Prim. M. Rupel, o. d., str. 184, 204 in 219—20. — ⁴ *Ta celi katehismus... inu pejsni* (1574), Rupel, 102—109. Sklicevanje na sv. Pavla se nanaša na dejstvo, ki ga je zabeležil tudi Matija Vlaisić z besedami: »Paulus... nota lingua cani iubet, ut populus possit accinere Amen« (=... zapoveduje peti v znanem jeziku, da bi ljudstvo lahko pelo zraven) (Mijo Minković, *Matija Vlaisić Ilirik*, Zagreb 1960, str. 312). — ⁵ V tem smislu je izjave interpretiral Dragotin Cvetko v *Zgodovini glasbene umetnosti na Slovenskem I*, Ljubljana, 1958, str. 99—108. — ⁶ O tem prim. Josip Čerin, *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih uporaba v poreformacijskih časih*, Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, str. 126—244, in inavgurralno disertacijo Marijana Smolika, *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*, Ljubljana 1963, str. 108—66. — ⁷ Rupel, 109 (podčrtal J. P.). — ⁸ Bohorič v *Arcticae Horulae*, Rupel, 219. — ⁹ Rupel, 106. — ¹⁰ A. V. Isačenko, *Slovenski verz*, str. 87. — ¹¹ Primeri te verzifikacije se sporadično pojavljajo tudi pri Trubarju, npr. v razlagi dekaloga v *Katehizmu* (1550): *de bodeš véjdel / inu tudi stúril ali tiga se búj, / inu iz srca lúbi*. Ti primeri povsem ustrezajo primerom iz narodne poezije, kakor je npr. *Mwada Vida / je štrene práwa // Par kraj múrja / na belmo pésk*. ¹² Prim. Zmaga Kumer, *Slovenske prireditve srednjeveške božične pesmi Puer natus in Betlehem*, *Razprave SAZU III*, 1958, str. 67—164, in Boris Merhar, *Ljudska pesem v Zgodovini slovenskega slovstva I*, 1956, str. 31—114. — ¹³ Prim. W. Kayser, *Kleine deutsche Versschule*, Bern, 1957,⁵ str. 22 in 90, ter Th. Elze, *Primus Trubers Briefe*, Tübingen 1897, str. 415 in 379. — ¹⁴ Citirano po M. Smolik, str. 149 in 151. — ¹⁵ Pri Trubarju je sicer biblijska metaforika dovolj pogosta. Zelo zanimiva s tega stališča je *Večerna molitev* (Completa) v knjigi *Tri duhovske pejsni* (1575) z metaforičnim poigravanjem luči in teme. — ¹⁶ Prva kitica iz prepeva XXIII. psalma. — ¹⁷ Smolik, 153. — ¹⁸ S tega stališča je izredno zanimivo Trubar, a prvo mesto vsekakor pripada Juriju Dalmatinu z njegovim velikim pasijonom O grešni človek, vsaki čas...